

INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING XORIJIY TAJRIBASI: AQSH, ROSSIYA, FINLYANDIYA, ANGLIYA VA XITOIY TA'LIM TIZIMLARINING QIYOSIY TAHLILI

Bahriyeva G.N.

TMC Instituti Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22285552>

Annotatsiya. Mazkur maqolada AQSH, Rossiya, Finlyandiya, Angliya va Xitoyda inklyuziv ta'limni tashkil etishning nazariy, huquqiy va pedagogik mexanizmlari qiyosiy tahlil qilinadi.

Tadqiqotning maqsadi turli ijtimoiy-madaniy va ta'limiy sharoitlarda shakllangan inklyuziv ta'lim modellarining umumiy va o'ziga xos jihatlarini aniqlash, ularning samarali mexanizmlarini tizimlashtirish hamda O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim tizimida qo'llash imkoniyatlarini asoslashdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy pedagogik tahlil, hujjatlarni kontent-tahlil qilish, ilmiy manbalarni tizimli ko'rib chiqish va ta'lim modellarini mezonlar asosida taqqoslash usullaridan foydalanildi.

Tahlil AQSHdagi Individualized Education Program (IEP) va Least Restrictive Environment (LRE), Angliyadagi SEND va Education, Health and Care Plan (EHC plan), Finlyandiyadagi erta pedagogik qo'llab-quvvatlash, Rossiyadagi moslashtirilgan ta'lim dasturlari va psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya mexanizmlari, shuningdek, Xitoydagi Learning in Regular Classrooms (LRC) modeli asosida amalga oshirildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, samarali inklyuziya faqat alohida ehtiyojli bolani umumiy sinfga joylashtirish bilan cheklanmaydi; uning natijadorligi individual rejalashtirish, erta yordam, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi, multidissiplinar hamkorlik, oilaning qaror qabul qilishdagi ishtiroki va maktab ichidagi qo'llab-quvvatlash xizmatlarining integratsiyasiga bog'liq. Qiyosiy tahlil asosida O'zbekiston sharoitida individual ta'lim rejalari, maktab darajasidagi multidissiplinar qo'llab-quvvatlash guruhlari va ehtiyojga asoslangan pedagogik yordamni kuchaytirish taklif etiladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, maxsus ta'lim ehtiyojlari, individual ta'lim rejasi, IEP, SEND, LRE, LRC, differensiallashtirilgan ta'lim, qiyosiy pedagogika, multidissiplinar hamkorlik.

1. Kirish

XXI asr ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri ta'lim olish imkoniyatlarini bolaning jismoniy, psixologik, sensor, intellektual yoki ijtimoiy xususiyatlaridan qat'i nazar ta'minlashdan iborat. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarni mavjud umumiy ta'lim tizimiga shunchaki "qo'shish" emas, balki maktabning pedagogik muhiti, o'quv dasturi, baholash tizimi, metodlari va qo'llab-quvvatlash xizmatlarini o'quvchilarning xilma-xilligiga moslashtirishni nazarda tutadi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limning yagona universal modeli mavjud emas. Milliy qonunchilik, ta'lim tizimining markazlashgan yoki markazlashmaganligi, maxsus ta'limning tarixiy rivojlanishi, moliyalashtirish mexanizmlari va jamiyatning nogironlikka munosabati turli davlatlarda o'ziga xos modellarni shakllantirgan. 193 davlatning qonun va siyosatlarini qamrab olgan xalqaro tadqiqot ham inklyuziv ta'lim bo'yicha huquqiy kafolatlar davlatlar o'rtasida sezilarli farqlanishini ko'rsatadi.

Shu sababli ilgʻor tajribani oʻrganishda maʼlum bir davlat modelini toʻliq koʻchirishdan koʻra, uning **qaysi mexanizmi, qanday sharoitda va nima sababdan natija berayotganini** aniqlash muhimdir.

Mazkur tadqiqot uchun AQSH, Finlyandiya, Angliya, Rossiya va Xitoyning tanlanishi bejiz emas. AQSH huquqqa asoslangan individual taʼlim rejalashtirish modeli; Finlyandiya erta va moslashuvchan pedagogik yordam; Angliya taʼlim, sogʻliqni saqlash va ijtimoiy xizmatlarni muvofiqlashtirish; Rossiya moslashtirilgan taʼlim dasturlari va maxsus hamda inklyuziv taʼlimning parallel rivojlanishi; Xitoy esa katta taʼlim tizimi doirasida “Learning in Regular Classrooms” modeli bilan alohida ilmiy qiziqish uygʻotadi.

Tadqiqot maqsadi

AQSH, Rossiya, Finlyandiya, Angliya va Xitoyda inklyuziv taʼlimni tashkil etish mexanizmlarini qiyosiy tahlil qilish va Oʻzbekiston taʼlim tizimi uchun moslashtirilishi mumkin boʻlgan samarali pedagogik elementlarni aniqlash.

2. Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot qiyosiy pedagogik tadqiqot (comparative educational research) dizayniga asoslandi. Birlamchi normativ-huquqiy hujjatlar, davlat taʼlim organlarining rasmiy materiallari va xalqaro ilmiy jurnallarda chop etilgan tadqiqotlar tahlil qilindi.

Manbalarni tanlashda uchta mezon belgilandi: birinchidan, manba inklyuziv yoki maxsus taʼlim siyosati bilan bevosita bogʻliq boʻlishi; ikkinchidan, davlatning amaldagi yoki tarixiy jihatdan muhim mexanizmini tushuntirishi; uchinchidan, imkon qadar rasmiy yoki peer-reviewed ilmiy manba boʻlishi.

Davlatlar quyidagi analitik mezonlar boʻyicha taqqoslandi:

Tahlil mezon	Mazmuni
Huquqiy asos	Inklyuziyani kafolatlovchi normativ baza
Taʼlimga joylashtirish	Bola qayerda va qanday oʻqitiladi
Individual rejalashtirish	Shaxsiy taʼlim dasturi/rejasi
Qoʻllab-quvvatlash	Maxsus pedagogik, psixologik va boshqa xizmatlar
Oʻqituvchi faoliyati	Differensiallashtirish va moslashtirish
Ota-ona ishtiroki	Qaror qabul qilishdagi oʻrni
Multidissiplinar hamkorlik	Mutaxassislar oʻrtasidagi hamkorlik
Asosiy muammo	Modelning amaliy cheklovi

Bunday yondashuv davlatlarni faqat tavsiflashdan koʻra, ularning inklyuziv taʼlimni amalga oshirish mexanizmlarini funksional jihatdan taqqoslash imkonini beradi.

3. Natijalar

3.1. AQSH: individual huquqlar va IEP modeli

AQSH inklyuziv taʼlim tizimining asosiy xususiyati bolaning taʼlim olish huquqini individual ehtiyoj bilan bogʻlashidir. Individuals with Disabilities Education Act (IDEA) doirasida nogironligi boʻlgan har bir tegishli bola uchun Individualized Education Program — IEP ishlab chiqilishi, muntazam koʻrib chiqilishi va yangilanib borishi talab etiladi.

IEP oddiy hujjat emas, balki bolaning ta'lim jarayonini boshqaruvchi mexanizmdir. Unda bolaning mavjud akademik va funksional holati, ta'lim maqsadlari, maxsus xizmatlar, moslashtirishlar va natijalarni baholash mezonlari belgilanadi.

AQSH modelining ikkinchi muhim tamoyili — Least Restrictive Environment (LRE), ya'ni eng kam cheklovchi ta'lim muhiti. IDEAg ko'ra, imkon qadar nogironligi bo'lgan bolalar nogironligi bo'lmagan tengdoshlari bilan birga ta'lim olishi kerak. Alohida sinf yoki maxsus maktabga ajratish faqat umumiy sinfda qo'shimcha yordam va xizmatlardan foydalanilgan taqdirda ham bolaning ta'lim ehtiyojlarini yetarli darajada qondirishning iloji bo'lmasa qo'llanadi.

Shuning uchun AQSH tajribasining asosiy formulasi:

umumiy sinf + individual maqsad + zarur moslashtirish + maxsus xizmat + monitoring.

Bu modelning kuchli jihati bolaning huquqiy himoyasi va ta'limning individual natijalarga yo'naltirilganligidir. Shu bilan birga, LREning amaliy talqini va turli toifadagi o'quvchilarning haqiqiy inklyuziyasi borasida bahslar davom etmoqda.

3.2. Finlyandiya: muammo chuqurlashmasidan yordam ko'rsatish

Finlyandiya tajribasining o'ziga xos jihati inklyuziyani faqat nogironlik bilan emas, balki har bir bolaning o'qish jarayonida paydo bo'ladigan yordam ehtiyoji bilan bog'lashidir.

Finlyandiya tizimida uzoq vaqt umumiy, kuchaytirilgan va maxsus yordamdan iborat uch bosqichli tizim faoliyat yuritdi. Unda differensiallashtirish, birgalikda dars berish (co-teaching), moslashuvchan guruhlash, korreksion yordam va maxsus pedagog xizmatlari umumiy ta'lim muhitida qo'llanilgan.

Biroq bu yerda zamonaviy o'zgarishni alohida qayd etish muhim. 2025-yil 1-avgustdan Finlyandiya avvalgi uch bosqichli yordam modeli isloh qilindi. Yangi tizim yordamni imkon qadar erta va o'quvchining o'z guruhida tashkil etishga, zarurat tug'ilganda esa o'quvchiga individual qo'llab-quvvatlash choralarini taqdim etishga urg'u beradi.

Bu Scopus maqolasi uchun muhim jihat: Finlyandiya tajribasini hozir ham faqat "uch bosqichli model" deb taqdim etish eskirgan talqin bo'ladi.

Finlyandiya maktablarida o'quvchi farovonligini ta'minlash ham multidissiplinar xarakterga ega. Psixolog, ijtimoiy xodim, maktab hamshirasi, maxsus pedagog va boshqa mutaxassislar ta'lim jarayoniga bog'langan xizmatlar sifatida faoliyat yuritadi.

Demak, Finlyandiya modelining asosiy ustunligi "diagnostikadan keyin yordam" emas, balki "ehtiyoj paydo bo'lishi bilan pedagogik yordam" tamoyilidir.

3.3. Angliya: SEND va integratsiyalashgan xizmatlar

Angliyada inklyuziv ta'lim **Special Educational Needs and Disabilities (SEND)** tizimi bilan tartibga solinadi. Amaldagi SEND Code of Practice 0–25 yoshdagi bolalar va yoshlarni qamrab oladi hamda maktablar, mahalliy hokimiyat organlari, sog'liqni saqlash tuzilmalari va boshqa tegishli tashkilotlarning vazifalarini belgilaydi.

Angliya modelining muhim jihati ta'lim ehtiyojlarini faqat maktabning ichki pedagogik muammosi sifatida ko'rmasligidir.

Murakkabroq ehtiyojlar mavjud bo'lganda Education, Health and Care (EHC) plan orqali ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy yordam komponentlari o'zaro muvofiqlashtiriladi.

Shu jihatdan Angliya tajribasida inklyuziya:

ta'lim + sog'liq + ijtimoiy yordam + oila

o'rtasidagi hamkorlikni talab qiluvchi tizim sifatida qaraladi.

Biroq rasmiy siyosat mavjudligining o'zi to'liq ijtimoiy inklyuziyani kafolatlamaydi.

Zamonaviy tadqiqotlarda Angliya umumta'lim maktablarida SEN bo'lgan o'quvchilarning ijtimoiy inklyuziyasi va maxsus resursli ta'minotlarning amaldagi roli bo'yicha muammolar mavjudligi ko'rsatilmoqda.

Bu esa "maktabga qabul qilinganlik" va "maktab hayotida to'laonli ishtirok etish" tushunchalari bir xil emasligini ko'rsatadi.

3.4. Rossiya: inklyuziv va maxsus ta'limning parallel modeli

Rossiyada zamonaviy inklyuziv ta'lim tizimining rivojlanishida BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi ratifikatsiyasi hamda 2012-yildagi 273-FZ-sonli "Rossiya Federatsiyasida ta'lim to'g'risida"gi Federal qonun muhim rol o'ynadi. Rossiya Ta'lim vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatda inklyuziv ta'lim rivojlantirilishi bilan bir vaqtda korreksion maktablar va maxsus maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarmog'i ham saqlanmoqda.

Rossiya modelining o'ziga xosligi aynan shu **parallel yondashuv**da namoyon bo'ladi.

O'quvchining ta'lim mazmuni va sharoitlari moslashtirilgan ta'lim dasturi orqali belgilanadi. Ota-onalar ta'lim yo'nalishini tanlashda ishtirok etadi, maxsus ta'lim dasturiga qabul qilish esa tegishli tavsiyalar va ota-onaning roziligi bilan amalga oshiriladi.

Rossiya Ta'lim vazirligining 2025/26 o'quv yiliga oid ma'lumotiga ko'ra, umumta'lim tashkilotlarida OB3 va nogironligi bo'lgan 1,0615 million o'quvchi ta'lim olmoqda va ularning 69 foizi inklyuziv shaklda o'qitilmoqda.

Shu bilan birga, ilmiy tadqiqotlar sinfdoshlar o'rtasidagi munosabat, o'qituvchilarning heterogen sinfni boshqarish kompetensiyasi va sinf iqlimini rivojlantirish inklyuziyaning amaliy natijadorligiga ta'sir qiluvchi muhim omillar ekanini ko'rsatadi.

Demak, Rossiya tajribasi huquqiy va tashkiliy imkoniyatlarning kengayishi bilan birga, maxsus va umumiy ta'lim o'rtasidagi munosabatni qayta shakllantirish jarayoni davom etayotganini ko'rsatadi.

3.5. Xitoy: Learning in Regular Classrooms modeli

Xitoy tajribasi G'arb davlatlaridagi inklyuziya modellaridan sezilarli farq qiladi. Bu yerda Learning in Regular Classrooms (LRC) modeli markaziy o'rin tutadi.

LRC nogironligi bo'lgan bolalarni odatiy maktablardagi umumiy sinflarga jalb qilishga yo'naltirilgan bo'lib, uning ildizlari 1980-yillarga borib taqaladi. 1994-yildan LRC milliy siyosat darajasida mustahkamlandi.

Xitoy tajribasining tarixiy vazifalaridan biri ta'limdan tashqarida qolayotgan ko'p sonli nogironligi bo'lgan bolalarni maktab tizimiga jalb qilish edi. Shu sababli LRC dastlab inklyuziyaning falsafiy konsepsiyasidan ko'ra, ta'limga kirishni kengaytirishning pragmatik mexanizmi sifatida rivojlandi.

Hozirgi bosqichda esa muammo bolaning oddiy sinfda jismonan mavjud bo'lishidan ta'limning sifatli inklyuzivligiga o'tmoqda. 2025-yilda chop etilgan tadqiqotda LRC natijalari qatoriga ijtimoiy ishtirok, akademik natija, mustaqillik va o'zini anglash kabi ko'rsatkichlar kiritilgan.

Eng yangi tadqiqotlar esa o'qituvchining inklyuziv ta'lim bo'yicha kasbiy rivojlanishi bevosita amaliyotga o'tishi uchun uning maxsus ta'lim ehtiyojlari bilan ishlashdagi o'ziga ishonchi va pedagoglar hamkorligi muhimligini ko'rsatmoqda. 2026-yilda TALIS 2024 Xitoy ma'lumotlari asosida 2 570 pedagogni qamrab olgan tadqiqot aynan shu bog'liqlikni qayd etdi.

4. Qiyosiy tahlil

Tadqiqot natijalari besh mamlakat bir maqsad — alohida ta'lim ehtiyojiga ega bolalarning sifatli ta'lim olishini ta'minlashga intilsa-da, bu maqsadga turli institutsional yo'llar bilan erishayotganini ko'rsatdi.

Davlat	Yetakchi mexanizm	Individual yordam	Asosiy kuchli jihat	Asosiy xavf/muammo
AQSH	IDEA, LRE	IEP	Individual huquq va natijalarning aniqligi	Joylashtirish va LREni amalda talqin qilish
Finlyandiya	Erta, ehtiyojga asoslangan yordam	Individual pedagogik qo'llab-quvvatlash	Muammo chuqurlashmasidan yordam	Resurs va pedagoglar hamkorligi zarurati
Angliya	SEND	EHC plan va maktab yordami	Ta'lim–sog'liq–ijtimoiy xizmat integratsiyasi	Formal joylashtirish haqiqiy ijtimoiy inklyuziyani kafolatlamaydi
Rossiya	Inklyuziv va maxsus tizim parallel rivoji	Moslashtirilgan dastur	Ota-ona tanlovi va turli ta'lim yo'llari	Amaliy kompetensiya va ijtimoiy munosabatlar
Xitoy	LRC	Maktabga bog'liq qo'llab-quvvatlash	Katta miqyosda umumiy maktabga jalb qilish	“Joylashtirish” dan sifatli inklyuziyaga o'tish

Qiyosiy tahlil uchta muhim qonuniyatni aniqlash imkonini beradi.

Birinchidan, inklyuziyaning huquqiy kafolati zarur, ammo yetarli emas. AQSH va Angliyada batafsil normativ mexanizmlar mavjud bo'lsa-da, ilmiy adabiyotlarda amaliyotdagi farqlar muhokama qilinmoqda. Xalqaro miqyosdagi tadqiqotlar ham qonunchilik va real inklyuziv amaliyot o'rtasidagi tafovut saqlanishini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, samarali tizimlar bolani mavjud standartga moslashtirishdan ko'ra, ta'lim muhitini bolaga moslashtirishga intiladi.

AQSHda bu IEP va supplementary aids, Finlyandiyada differensiallashtirilgan hamda erta yordam, Angliyada SEND support va EHC plan orqali namoyon bo'ladi.

Uchinchidan, inklyuziyaning sifat ko'rsatkichi bolaning sinfda mavjudligi emas. Xitoy tajribasining evolyutsiyasi bunga ayniqsa yaqqol misoldir: dastlabki vazifa bolani umumiy sinfga olib kirish bo'lgan bo'lsa, hozirgi ilmiy diskurs ijtimoiy ishtirok, akademik rivojlanish, mustaqillik va pedagogik qo'llab-quvvatlash sifatiga yo'nalmoqda.

5. Muhokama

O'tkazilgan qiyosiy tahlil "eng yaxshi inklyuziv ta'lim modeli qaysi davlatda?" degan savolning o'zi metodologik jihatdan cheklanganligini ko'rsatadi. Chunki har bir tizim ma'lum tarixiy, iqtisodiy va madaniy sharoitda shakllangan.

Shu sababli O'zbekiston uchun AQSHning IEP tizimini, Finlyandiyaning yordam modelini yoki Angliyaning SEND tizimini to'liq nusxalash maqsadga muvofiq emas.

Aksincha, funksional transfer tamoyili qo'llanishi kerak: xorijiy tizimning nomi yoki tashkiliy shakli emas, balki muayyan muammoni hal qilayotgan mexanizmi o'zlashtirilishi lozim.

Tahlil asosida O'zbekiston sharoitida beshta yo'nalish istiqbolli deb hisoblanadi.

Birinchi yo'nalish — AQSH tajribasidagi IEPga yaqin individual ta'lim rejalashtirish mexanizmini kuchaytirish.

Bunda hujjat faqat bolaning tashxisi va cheklovlarini emas, balki qisqa va uzoq muddatli pedagogik maqsadlar, moslashtirishlar, mas'ul mutaxassislar va natijalarni monitoring qilish mezonlarini o'z ichiga olishi kerak.

Ikkinchi yo'nalish — Finlyandiya tajribasidagi erta pedagogik yordam tamoyilidir.

O'quvchiga yordam olish uchun muammo keskinlashishini yoki murakkab diagnostik jarayon tugashini kutmasdan, sinf o'qituvchisi darajasida differensial topshiriq, qo'shimcha tushuntirish, kichik guruh, vizual material va boshqa pedagogik yordamlarni tezkor joriy qilish muhim.

Uchinchiy yo'nalish — Angliya tajribasidan kelib chiqib, ta'lim, psixologik va zarur hollarda tibbiy-ijtimoiy xizmatlar o'rtasidagi multidissiplinar koordinatsiyani kuchaytirishdir.

To'rtinchi yo'nalish — Rossiya tajribasida kuzatilganidek, ota-onani passiv axborot oluvchi emas, balki bolaning ta'lim yo'nalishi va individual dasturini belgilashda hamkor subyekt sifatida ko'rishdir.

Beshinchi yo'nalish Xitoy tajribasidan kelib chiqadi: inklyuziv ta'lim samaradorligini faqat "nechta bola umumiy sinfga qabul qilindi?" ko'rsatkichi bilan baholash yetarli emas.

Baholash tizimi bolaning akademik rivojlanishi, ijtimoiy ishtiroki, mustaqilligi, tengdoshlari bilan munosabati va psixologik farovonligini ham qamrab olishi zarur.

Shu nuqtai nazardan quyidagi integrativ model taklif qilinishi mumkin:

erta aniqlash → pedagogik ehtiyojni baholash → individual rejalashtirish → sinf ichidagi moslashtirish → multidissiplinar yordam → ota-ona hamkorligi → muntazam monitoring → rejani qayta ko'rib chiqish.

Mazkur model besh mamlakat tajribasidagi eng funksional elementlarni yagona pedagogik siklga birlashtiradi.

6. Xulosa

AQSH, Rossiya, Finlyandiya, Angliya va Xitoy tajribalarining qiyosiy tahlili inklyuziv ta'limning samaradorligi muayyan mamlakat modelining nomiga emas, balki uning ichki qo'llab-quvvatlash mexanizmlariga bog'liqligini ko'rsatdi.

AQSH tajribasida individual ta'lim rejalashtirish va bolaning eng kam cheklovchi muhitda ta'lim olish huquqi; Finlyandiyada erta, moslashuvchan va o'quvchining kundalik ta'lim muhitiga yaqin yordam; Angliyada ta'lim, sog'liq va ijtimoiy xizmatlarni muvofiqlashtirish; Rossiyada moslashtirilgan dasturlar, ota-ona tanlovi hamda maxsus va inklyuziv shakllarning parallel mavjudligi; Xitoyda esa katta miqyosda umumta'lim sinflariga jalb qilishdan sifatli ishtirokni ta'minlashga o'tish muhim tajriba sifatida namoyon bo'lmoqda.

Tadqiqotning asosiy ilmiy xulosasi shundan iboratki, inklyuziv ta'limning haqiqiy mezoni bolaning umumiy sinfda jismonan mavjudligi emas, balki uning o'quv jarayonida mazmunli ishtirok etishi, individual rivojlanishi va zarur yordamni o'z vaqtida olishi hisoblanadi.

Shu sababli O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish jarayonida maktabga qabul ko'rsatkichlaridan tashqari individual pedagogik rejalashtirish, erta yordam, o'qituvchilar kompetensiyasi, multidissiplinar hamkorlik, ota-onalar ishtiroki va bolaning akademik hamda ijtimoiy rivojlanishini monitoring qilishga asoslangan sifat ko'rsatkichlarini shakllantirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bahriyeva G.N. Bo'lajak biologiya fani o'qituvchilarining neyrodidaktik yondashuvlar asosida kasbiy ko'nikmalarini oshirish // *IQRO jurnali*. – 2025. – Vol. 18, Issue 01.
2. Mamatqulov D.A., Bahriyeva G.N. Biologiya darslarida o'quvchilarning diqqatini boshqarishning neyrodidaktik strategiyalari // *Pedagogik mahorat*. – 2026. – №5.
3. Mamatqulov D.A., Bakhrieva G.N. Neurodidactics as an Applied Field of Pedagogy: A Systematic Analytical Review of Contemporary Scholarly Research // *Advances in Science and Education*. – 2025. – Vol. 1, Issue 12. – P. 35–39. DOI: 10.70728/edu.v01.i12.009.
4. Bakhrieva G. Neurodidactic Approaches in Teaching Natural Sciences: The Relationship Between Cognitive Processes and Learning Outcomes // *Modern Science and Research*. – 2025. – Vol. 4, Issue 12. DOI: 10.5281/zenodo.18036579.
5. Бахриева Г. Нейродидактические механизмы формирования научного мышления у учащихся в процессе обучения естественным наукам // *New Renaissance*. – 2025. – Vol. 2, Issue 12. DOI: 10.5281/zenodo.18046332.
6. Бахриева Г. Формирование профессиональных навыков будущих учителей на основе нейродидактических подходов // *New Renaissance*. – 2024. DOI: 10.5281/zenodo.14251782.
7. Bahriyeva G.N., Ruziqulova N.A. Zoologiya fanini o'qitishda amaliy va ko'rgazmali uslublarning samaradorligi // *International Journal of Recently Scientific Researcher's Theory*. – 2023. – Vol. 2, Issue 1. – B. 107–111.

8. Bakhrieva G. Age Characteristics of the Digestive System // *Modern Science and Research*. – 2023. – Vol. 2, Issue 11. DOI: 10.5281/zenodo.10250320.
9. Abdullayeva M.I., Bahriyeva G.N. Boshlang'ich ta'lim tabiiy fanlarni o'qitishda sinfdan tashqari ishlar // *Formation of Psychology and Pedagogy as Interdisciplinary Sciences*. – 2024. – Part 29. – B. 315–321.
10. Abdullayeva M.I., Bahriyeva G.N. Bolalarning sanogen fikrlashida biologik va ijtimoiy omillarning ta'siri (kompyuter, telefon o'yinlari misolida) // *Xalq ta'limi*. – 2024.